

Piotr Szukalski
Instytut Socjologii
Uniwersytet Łódzki
piotr.szukalski@uni.lodz.pl

Urodzenia pozamałżeńskie w Polsce – powrót do wzrostu czy zmiana trendu?

Częstość występowania urodzeń pozamałżeńskich – czyli dzieci urodzonych przez matki, które w chwili porodu nie znajdowały się w zalegalizowanym związku¹ – to często używany wskaźnik powszechności nietradycyjnych form rodziny. Choć w rzeczywistości łatwo wyobrazić sobie inne, bardziej adekwatne wskaźniki – jak skłonność do związków nieformalnych (kahabitacyjnych i tych LAT) czy związków tej samej płci, częstość bycia singlem, gotowość *a priori* do bycia samotnym rodzicem – podstawowy problem odnosi się do dostępu do wiarygodnych danych odnośnie do skali ich występowania, a tym bardziej zobiektywizowanych uwarunkowań ich występowania. Dzieje się tak, albowiem brak jest oficjalnych rejestrów zbierających dane o powyższych zjawiskach, zaś prowadzone badania, tak z uwagi na wrażliwość tematu, jak i niereprezentatywność prób wynikającą z braku odpowiednich operatów losowania, z definicji nie oddają precyzyjnie skali występowania tych nietradycyjnych zachowań demograficznych. Tymczasem dane odnośnie do urodzeń pozamałżeńskich – z uwagi na obligatoryjną rejestrację nowo narodzonego dziecka w ciągu 2 tygodni od jego urodzenia i wynikające z braku spełnienia tego obowiązku niedogodności (np. brak PESEL oznaczający „nieistnienie” dziecka dla publicznych instytucji) – są gromadzone sukcesywnie i raz do roku upubliczniane przez GUS z szeregiem informacji o cechach społeczno-demograficznych rodziców dziecka, przede wszystkim matki.

Same urodzenia występowały zawsze, choć już w XVIII i XIX w. widoczne było ich zróżnicowanie społeczne i terytorialne, jak i wpływ kryzysów społecznych na częstość występowania [Szukalski, 2001, 2004]. O ile w trakcie istnienia PRL udział tych urodzeń wśród ogółu był – za wyjątkiem pierwszych powojennych lat – niski i stabilny (4-6%), o tyle ostatnie trzydziestolecie to w Polsce czas trwałego i znacznego wzrostu udziału urodzeń pozamałżeńskich, które w miejsce 5% ogółu urodzeń z połowy lat 1980. odpowiadały w 2016 r. po raz pierwszy za ¼ urodzeń. Różnie zachodzącą zmianę można interpretować, podobnie jak się to dzieje w przypadku innych nowinek obyczajowych – jako przejaw upowszechniania się nowych wzorców życia rodzinnego wśród lepiej wykształconych, zamożniejszych mieszkańców większych miast o lewicowych poglądach lub jako wyraz dostosowywania się grup upośledzonych ekonomicznie do nowych czasów [van de Kaa, 1997; Mynarska, Matysiak, 2010].

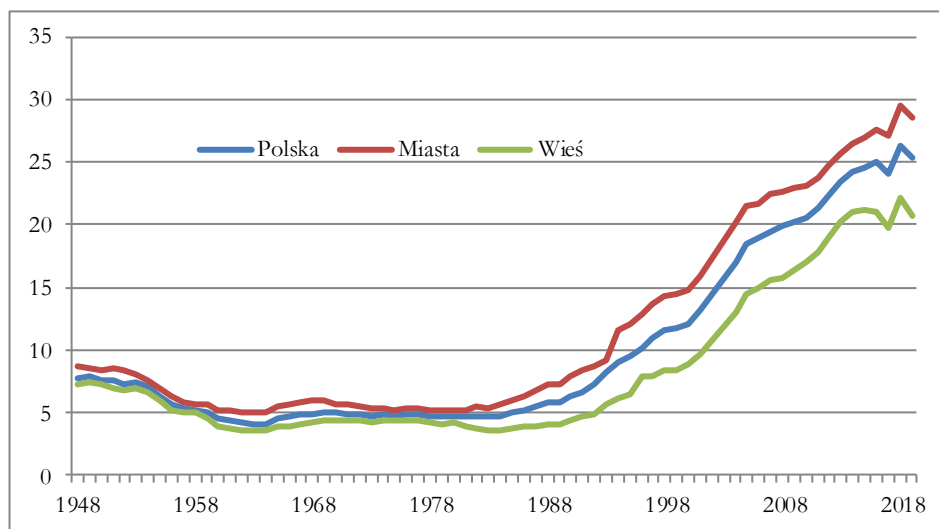
Choć pojawiały się w trakcie powyższych lat krótkie okresy zahamowania przyrostu, to rok 2017 przyniósł całkowicie nowe, nieobserwowane w trakcie ostatnich trzydziestu lat zjawisko – spadek interesującego nas udziału. Po raz pierwszy w całym (po)transformacyjnym okresie wskaźnik urodzeń pozamałżeńskich spadł i to znacząco: z 25,0% w 2016 r. do 24,1% w 2017, po czym po jednorocznym wzroście ponownie spadł, tym razem z 26,4% w 2018 do 25,4% w 2019 r. – rys. 1.

Wspomniane wyżej fluktuacje samoistnie przyciągają uwagę, aż prosząc o swe wyjaśnienie. W przypadku pierwszego spadku, tj. między 2016 a 2017 r., bardziej szczegółowe analizy pokazały, iż był to wpływ wprowadzenia programu *Rodzina 500+*, prowadzącego do wzrostu znaczenia urodzeń drugich i trzecich, które z kolei odznaczają się zdecydowanie niższymi frakcjami urodzeń

¹ Wyjątkiem są w tym przypadku 2 sytuacje: poród w trakcie pierwszych 300 dni od chwili ustania związku (owdowienia, rozwodu) lub przypadek gdy matka pomiędzy porodem a dniem wystawienia aktu urodzenia zawarze związek małżeński. W obu przypadkach dziecko zgodnie z polskim prawem uznane jest za małżeńskie.

pozamałżeńskich niż urodzenia pierwsze i wysokiej kolejności (tj. urodzenia czwarte i dalsze) [Szukalski, 2018] – tab. 1.

Rysunek 1
Udział urodzeń pozamałżeńskich wśród ogółu urodzeń w latach 1948-2019

Źródło: Roczniki Demograficzne GUS i baza danych GUS *Demografia*

Odwołanie się do kolejności urodzeń jako wyjaśnienia w przypadku ostatniego obserwowanego spadku frakcji urodzeń pozamałżeńskich nie uda się niestety, gdyż – wskutek niefortunnej, aczkolwiek trwającej jeden rok, zmiany zakresu informacji gromadzonych na *Karcie urodzenia* (i na *Karcie martwego urodzenia*) – dla 2018 r. brak jest danych na temat takiej kolejności. Z kolei porównanie danych dla lat 2017 i 2019 nie prowadzi do jednoznacznych wniosków (tab. 1).

Tabela 1
Zmiany udziałów urodzeń żywych i udziałów urodzeń pozamałżeńskich według kolejności urodzenia w latach 2017 i 2019

Rok	Kolejność urodzenia					
	Ogółem	1.	2.	3.	4.	5+
Udział urodzeń pozamałżeńskich						
2017	24,1	33,6	16,3	16,2	22,4	27,8
2019	25,4	34,2	18,9	17,0	21,0	28,0
Udział urodzeń ogółem						
2017	100,0	42,9	40,1	12,4	3,0	1,5
2019	100,0	42,7	35,7	15,4	4,3	1,9

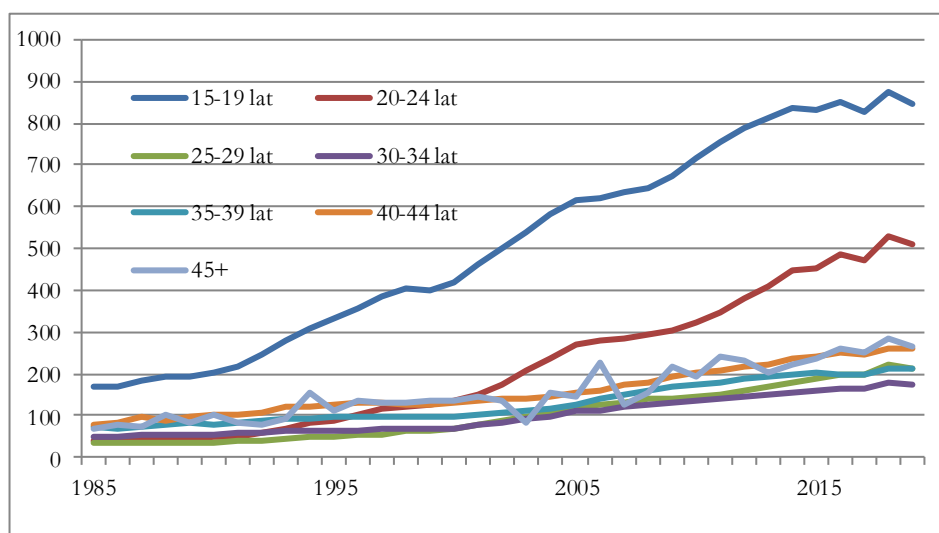
Źródło: Obliczenia własne na podstawie bazy danych GUS *Demografia*

Jeśli odwoływać się tylko do powyższych zmian jako wyjaśnienia, to widoczne między 2017 a 2019 r. zmiany prowadzące do wzrostu urodzeń trzecich i dalszych, charakteryzujących się w przypadku urodzeń trzecich i czwartych niższymi udziałami urodzeń pozamałżeńskich niż wartość średnia mogłyby częściowo wyjaśnić zaobserwowane zmiany, choć wobec braku danych za rok 2018 trudno o jednoznaczność konkluzji.

Dodatkowo należy sprawę ze ścisłego związku pomiędzy częstością urodzeń pozamałżeńskich a wiekiem matki [Szukalski, 2010]. Relacja ta ma związek krzywoliniowy – zdecydowana większość nastolatek we współczesnej Polsce rodzi dzieci nieślubne (w przypadku kobiet mających mniej niż 16 lat nie ma skądinąd innej, prawnej możliwości), potem szybko ów udział obniża się wraz z przechodzeniem do kolejnych grup wieku, osiągając minimum około wieku 30-35 lat, po czym

powoli rośnie z wiekiem (zob. rys. 1). W takiej sytuacji najprostszym wyjaśnieniem byłoby stwierdzenie, iż generalnie we wszystkich grupach wieku nastąpiło obniżenie częstości wydawania na świat dzieci pozamałżeńskich (co wystąpiło – rys. 2), albo że nastąpiła wyraźna zmiana struktury wieku matek zwiększająca wagę urodzeń w tych ich grupach wieku, które odznaczają się niższymi frakcjami urodzeń pozamałżeńskich (tab. 2).

Rysunek 2
Wiek a udział urodzeń pozamałżeńskich w latach 1985-2019
(jako % ogółu urodzeń matek w danym wieku)

Źródło: Roczniki Demograficzne GUS i baza danych GUS *Demografia*

Tabela 2
Rozkład urodzeń według wieku matki w latach 2016-2019 (urodzenia w danym roku = 100%)

Rok	Wiek						
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45+
2016	3,2	15,5	33,6	32,3	13,0	2,4	0,1
2017	2,9	14,6	33,1	33,0	13,7	2,5	0,1
2018	2,5	13,9	33,0	33,6	14,3	2,6	0,1
2019	2,4	13,3	32,8	33,2	15,3	2,9	0,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie bazy danych GUS *Demografia*

Na obserwowane w ostatnich latach zmiany bez wątpienia znaczący wpływ ma występująca zmiana struktury wieku matek rodzących dzieci. Długotrwały spadek liczby urodzeń obserwowany przez dwie dekady (lata 1983-2002) z opóźnieniem przekłada się na długookresowy spadek znaczenia młodych matek charakteryzujących się najwyższym prawdopodobieństwem urodzenia pozamałżeńskiego (rys. 2). Patrząc z tej perspektywy, w nadchodzących latach należy oczekiwać co najmniej spowolnienia wzrostu udziału urodzeń pozamałżeńskich, a być może i jego zastopowania, pod wpływem czynnika strukturalnego – spadku udziału matek młodych, a wzrostu frakcji tych starszych, o niższej skłonności do wydawania dzieci poza zalegalizowanym związkiem.

* * *

Urodzenia pozamałżeńskie były i są zróżnicowane przestrzennie [Rosset, 1975; Szukalski, 2001; Brzozowska, 2011]. W całej powojennej historii Polski wyróżniały się, z jednej strony, bardzo

tradycyjne tereny południowo-wschodniej, z drugiej zaś obszar dawnych Ziem Odzyskanych, zdecydowanie bardziej podatny na odchodzenie od postrzegania małżeństwa jako warunku *sine qua non* decyzji prokreacyjnych, a zatem tereny północno-zachodnie. Pozostaje to w ścisłym związku i z przestrzennym zróżnicowaniem związków nieformalnych, przede wszystkim tych kohabitacyjnych, związanych z wspólnym zamieszkiwaniem [Szukalski, 2014]. Powyższy podział widoczny jest i obecnie (tab. 3) – w poniższej tabeli dla ułatwienia zaznaczono na żółto regiony, gdzie interesujący nas udział nie przekraczał w ostatnim roku 20%, zaś na zielono te województwa, gdzie były wyższy niż 30%.

Tabela 3

Udział urodzeń pozamałżeńskich w latach 2000-2019 według województw (jako % ogółu urodzeń żywych)

Województwo	2000	2005	2010	2015	2019		
					Ogółem	Miasto	Wieś
Dolnośląskie	19,6	28,1	29,5	32,6	33,2	34,0	31,4
Kujawsko-pomorskie	14,3	23,8	25,7	30,6	31,8	34,4	28,3
Lubelskie	8,6	12,1	13,9	18,5	19,1	21,5	17,2
Lubuskie	24,3	36,1	36,4	39,1	40,4	40,9	39,4
Łódzkie	11,2	17,2	20,8	27,1	28,1	33,3	20,4
Małopolskie	6,9	9,5	10,7	13,9	14,2	19,2	9,6
Mazowieckie	9,7	14,0	16,6	21,1	22,5	24,7	18,4
Opolskie	11,8	18,9	21,3	24,5	25,9	31,4	19,8
Podkarpackie	6,3	9,2	11,0	13,0	13,7	17,2	11,4
Podlaskie	7,6	11,3	13,7	16,7	17,5	19,4	13,9
Pomorskie	16,5	25,0	26,0	29,1	29,7	31,9	26,4
Śląskie	11,4	17,2	19,4	24,2	24,6	28,0	14,6
Świętokrzyskie	6,7	10,4	13,9	18,5	19,7	23,7	16,8
Warmińsko-mazurskie	17,0	26,5	29,6	35,6	35,2	34,5	36,2
Wielkopolskie	9,9	18,0	21,7	26,3	28,3	31,7	24,8
Zachodniopomorskie	25,9	36,8	37,4	40,8	41,9	41,0	43,8
Polska	12,1	18,5	20,6	24,6	25,4	28,6	20,7

Źródło: dane z *Roczników Demograficznych* i obliczenia własne na podstawie bazy danych GUS *Demografia*,
<http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx>

Zazwyczaj interesujące nas udziały przyjmowały wyższe wartości na wsi, aczkolwiek w regionach z najwyższymi wartościami różnice te były niewielkie, albo wręcz na wsi odnotowywano wyższe wartości (zob. zachodniopomorskie, warmińsko-mazurskie). Z kolei tam, gdzie udziały były najniższe, różnice między zachowaniami rozrodczymi mieszkanki wsi i miast były najwyższe w ujęciu względnym.

Wspomniane powyżej różnice terytorialne są jeszcze bardziej widoczne na niższym niż województwa poziomie podziału administracyjnego, albowiem jednocześnie znaleźć można przykłady powiatów z frakcjami urodzeń pozamałżeńskich bliskimi wartościom odnotowywanym w okresie PRL, jak i takie powiaty, gdzie matkami większości dzieci są panny, wdowy lub rozwódki (tab. 4).

Tabela 4

Rozkład powiatów według udziału urodzeń pozamałżeńskich w 2019 r.

Udział (w %)	5,0-9,9	10,0-14,9	15,0-19,9	20,0-24,9	25,0-29,9	30,0-34,9	35,0-39,9	40,0-44,9	45,0-49,9	50+
Liczba powiatów	14	39	60	65	66	46	44	31	11	4

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy danych GUS *Demografia*,
<http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx>

W ramach – zdawałoby się w miarę jednorodnych kulturowo – województw zaobserwować można bardzo duże różnice międypowiatowe, odzwierciedlające niekiedy zróżnicowaną przeszłość poszczególnych powiatów, a niekiedy względnie świeże zmiany związane z migracjami i suburbanizacją (tab. 5)

Tabela 5

Powiaty o najwyższym i najniższym udziale urodzeń pozamałżeńskich według województw w 2019 r.
(dane w % urodzeń żywych)

Województwo	Stolica	Najniższy udział			Najwyższy udział		
		1.	2.	3.	1.	2.	3.
Dolnośląskie	Wrocław 27,1	wrocławski 23,6	średzki 26,7	Wrocław 27,1	Wałbrzych 51,9	wałbrzyski 49,2	Jelenia Góra 46,0
Kujawsko-pomorskie	Bydgoszcz 31,1 Toruń 32,0	brodnicki 24,1	rypiński 26,6	radziejowski 27,7	Włocławek 41,1	Grudziądz 40,2	chełmiński 36,7
Lubelskie	Lublin 20,2	janowski 9,6	biłgorajski 12,9	lukowski 13,0	włodawski 30,5	hrubieszowski 27,7	Chełm 26,8
Lubuskie	Gorzów Wlkp. 43,2 Zielona Góra 37,4	zielonogórski 34,1	żagański 36,0	wschowski 37,3	strzelecko-drezdenecki 45,3	sulęciński 44,6	żarski 44,4
Łódzkie	Łódź 35,7	opoczyński 14,1	skierniewicki 16,2	pajęczański 17,5	Piotrków Tryb. 37,4	Łódź 35,7	pabianicki 33,2
Małopolskie	Kraków 18,9	limanowski 6,0	myślenicki 8,4	nowosądecki 8,5	chrzanowski 23,6	Tarnów 22,6	Nowy Sącz 20,9
Mazowieckie	Warszawa 24,8	siedlecki 11,9	ostrołęcki 12,4	szymborski 13,1	żyrardowski 33,6	gostyński 30,9	Płock 29,3
Opolskie	Opole 29,2	strzelecki 14,6	oleski 16,4	opolski 18,5	nyski 34,7	brzeski 31,8	prudnicki 29,9
Podkarpackie	Rzeszów 15,5	ropczycko-sędziszowski 6,8	kolbuszowski 8,7	rzeszowski 9,3	bieszczadzki 34,0	Przemyśl 31,8	leski 29,4
Podlaskie	Białystok 16,5	wysoko-mazowiecki 9,0	łomżyński 10,7	kolneński 12,3	Suwałki 30,1	hajnowski 27,1	sejmeński 23,8
Pomorskie	Gdańsk 29,2	kartuski 17,2	kościerski 22,0	pucki 24,7	malborski 43,3	Słupsk 42,5	słupski 41,7
Śląskie	Katowice 29,3	bieruńsko-lędziński 11,5	rybnicki 12,6	kłobucki 13,0	Świętochłowice 40,5	Bytom 39,6	Chorzów 37,9
Świętokrzyskie	Kielce 21,8	kielecki 13,9	staszowski 14,4	jędrzejowski 16,1	ostrowiecki 32,8	skarżyski 28,4	opatowski 22,7
Warmińsko-mazurskie	Olsztyn 33,2	nowomiejski 23,7	piski 26,2	działdowski 26,3	braniewski 46,8	kętrzyński 45,8	bartoszycki 40,4
Wielkopolskie	Poznań 30,9	kaliski 19,5	ostrzeszowski 19,7	koniński 22,3	międzybórz 41,4	chodzieżski 39,6	złotowski 36,0
Zachodnio-pomorskie	Szczecin 35,2	Szczecin 35,2	stargardzki 37,2	policki 38,5	białogardzki 54,5	łobeski 52,5	drawski 50,7
Polska	Warszawa 24,8	limanowski 6,0	ropczycko-sędziszowski 6,8	myślenicki 8,4	białogardzki 54,5	łobeski 52,5	Wałbrzych 51,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy danych GUS *Demografia*,
<http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx>

Wśród jednostek administracyjnych o najniższych udziałach interesującego nas typu urodzeń pojawiają się zatem albo tradycyjne regiony, zamieszkiwane przez zasiedziałą, głównie wiejską ludność, albo podmiejskie obszary większych miast, w dużej mierze zamieszkane przez „mieszczan”,

klasę średnią uciekającą z owych miast. Z kolei najwyższe wartości znajdują się najczęściej na obszarach, których ludność w powojennym okresie w największym stopniu zaznała zmian powiązanych z dużą skalą napływu nowych osiedleńców.

Literatura:

- Baranowska-Rataj A., 2014, *Décomposition des tendances de la fécondité hors mariage en Pologne*, "Population", vol. 69, nr 2, 269-284
- Brzozowska Z., 2011, *Przestrzenne zróżnicowanie urodzeń pozamatażeńskich w Polsce w latach 2002-2010*, „Studia Demograficzne”, nr 2(160), 59-83, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-d4d8a741-3d1b-4eaa-bb0e-7173bb6eae10>
- Kuciarska-Ciesielska M., Tryuk E., 2000, *Urodzenia małżeńskie i pozamatażeńskie w latach dziewięćdziesiątych*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 5, 20-30
- Mynarska M., Matysiak A., 2010, *Diffusion of cohabitation in Poland*, „Studia Demograficzne”, nr 1-2, 157-158, <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171228725>
- Rosset E., 1975, *Demografia Polski*, t. 2, PWN, Warszawa
- RRL (Rządowa Rada Ludnościowa), 2019, *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2018-2019*, ZWS GUS, Warszawa, <http://bip.stat.gov.pl/organizacja-statystyki-publicznej/rzadowa-rada-ludnosciowa/publikacje-rzadowej-rady-ludnosciowej/>
- Szukalski P., 2001, *Płodność i urodzenia pozamatażeńskie w Polsce*, „Prace Instytutu Ekonometrii i Statystyki UŁ”, seria A, nr 132, 35 s., <http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/4100>
- Szukalski P., 2004, *Urodzenia pozamatażeńskie w Polsce*, [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska, P. Szukalski (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, Wyd. UŁ, Łódź, 111-141, <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/3744>
- Szukalski P., 2010, *Urodzenia pozamatażeńskie w Polsce przełomu XX i XXI wieku*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 2, 38-52, <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/3636>
- Szukalski P., 2014, *Charakterystyka związków kohabitacyjnych we współczesnej Polsce*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 8, 62-74, <http://hdl.handle.net/11089/5390>
- Szukalski P., 2017, *Co czwarte dziecko w Polsce rodzi się jako pozamatażeńskie!*, „Demografia i Gerontologia Społeczna. Biuletyn Informacyjny”, nr 6 <http://hdl.handle.net/11089/22376>
- van de Kaa D. J., 1997, *Options and sequences Europe's demographic patterns*, "Nethur-Demography Paper", nr 39, 27 s.